

CAROLINA HOLMQVIST

Att leva med minnet

Coping i en krigsveterans berättande om kriget i Bromarv

Syftet med denna text är att diskutera de former av coping som enligt min tolkning framkommer i krigsveteranen Svens berättande om sina krigsupplevelser i Bromarv år 1941. Bakgrunden till artikeln står att finna i de intervjuer jag år 2008 ombads göra för en historik över kriget i Bromarv 1940–41¹. Jag hade knappt några förhandskunskaper alls om dessa händelser, men tackade hur som helst ja till uppdraget eftersom det lät intressant. Dem jag sedan kom att intervjua kom jag i kontakt med främst genom detta historikprojekts inledande möte, i vilket alla som var intresserade av ämnet eller hade något att berätta om det uppmanats delta. Så småningom ledde detta möte till att jag intervjuade fem personer om deras tid i krigets Bromarv. Tre av intervjuerna, däribland den med Sven, kom även att bli materialet för min avhandling pro gradu i nordisk folkloristik (Holmqvist 2009). Orsaken till att jag valt att här ta upp intervjun med Sven, är sättet på vilket händelserna under kriget verkade vara aktuella i hans nutida tänkande och handlande. Andra världskriget må ligga över sex decennier tillbaka i tiden, men i min tolkning hörde det fortfarande till Svens liv att försöka finna sätt att leva med det han upplevde då.

Teori och metod

Bakom det jag här skriver om Sven ligger den socialkonstruktivistiska teorin om att sociala företeelser, till exempel en intervjusituation, inte är några självklara och ”naturliga” händelser, utan just konstruktioner. Både jag och intervjupersonen konstruerar ett beteende som vi tror är ändamålsenligt för situationen och för våra egna syften, även om det på ytan

verkar som om vi inte lägger någon större vikt vid vad vi gör och vad vi säger. Poängen är att vi alla, åtminstone på något plan, är medvetna om att det som pågår på ytan inte nödvändigtvis är det som pågår under ytan. (Wenneberg 2000: 62–64)

För att få en bild av vad som kan tänkas försiggå under ytan måste man tänka reflexivt, det vill säga sträva efter att vara medveten om sin egen medvetenhet. Meningen är att man ska försöka betrakta sig själv utifrån. Förstås kan man aldrig se på sig själv med helt främmande ögon, utan reflexivitet är snarare en ständigt pågående och icke slutförbar process som kan fungera som ett verktyg för att nå en bredare förståelse. (Ehn & Klein 1994: 11–12) Socialkonstruktivism och reflexivitet brukar ofta illustreras med exempel där man presenterar andra kulturers exotiska sedvänjor, eftersom det som inom en kulturkrets upplevs som naturligt och självklart inom en annan kan ses som abnormt och avvikande. Ändå är förstås det betecknande som hör ihop med en främmande kultur alldeles normalt för de människor som lever inom den. (Wenneberg 2000: 62–63) Det avvikande² är alltså användbart för att ifrågasätta det egna och invanda, och kan fungera som en inspiration till att betrakta sig själv och studera hur den egna tankevärlden är uppbyggd.

Nu var det ju inte några främmande kulturer jag studerade, utan främmande människor i min egen näromgivning, vilket var alldeles tillräckligt för att träffa på avvikande uppfattningar om det naturliga. Både jag och intervjupersonen bar på förutfattade meningar om hur man berättar om krig, konstruktioner vi byggt upp på basis av våra personliga erfa-

renheter och våra mer eller mindre medvetna tankar om vad som var syftet med berättandet. Jag kom till intervjun med mina förväntningar och mötte allt som oftast en intervjuperson som hade en alldeles egen syn på hur och om vad han eller hon ville berätta. När jag kommit över den första överraskningen och tankarna på att det kanske var något fel på intervjun eftersom den inte gått som jag tänkt mig, kunde jag börja arbeta vidare. Vad var det då jag förväntat mig, och varför? Vidare kunde jag fråga mig vad som motiverade intervjupersonen att berätta på det sätt han eller hon gjorde. I korthet, vad kunde tänkas pågå under ytan i vår intervju?

I intervjun med Sven var det främst hans känslomässiga reaktioner på det han berättade som överraskade mig, och som fungerade som en inkörsport till att studera vad som motiverade hans berättande. Det jag skriver om detta är inte tolkningar som kom till under intervjun, utan resultatet av ett långt närläsningssarbete som främst gjordes medan jag lyssnade på, transkriberade och skrev om mötet med intervjupersonerna. Tidigare hade jag endast tänkt på transkriberingsarbetet som ett sätt få det sagda till pappers, men märkte snart att det gav en välbehövlig distans till intervjun. Jag kunde lyssna på den nästan som om det var två främmande människor som talade, samtidigt som jag kunde reda ut och ordna upp minnesbilden av intervjun genom att skriva ned den. Att transkribera hade således klart reflexiva förmåner genom att jag kunde betrakta mig själv som något av en okänd läsare (Fägerborg 1999: 70), samtidigt som nedskrivandet av det sagda var ett sätt att närläsa och lära känna materialet. Visst hade jag läst texter som Barbro Kleins "Transkription är en analytisk akt" (1990), men nu förstod jag också vad författaren egentligen menat med sin titel. Beskrivningen av mötet med intervjupersonen gav även den en möjlighet till analys, eller var egentligen från början en analys. Mina försök att väga det viktiga mot det mindre viktiga blev texter där jag försöker att föra vidare min upplevelse under mötet

med intervjupersonen, men i en komprimerad och avskalad form, bestående av de delar som jag tror var väsentliga för att skapa de intervjuer och upplevelser som var resultaten av mitt besök hos intervjupersonen.

Vad det egentligen var jag skulle intervju Sven om hade jag som sagt inte riktigt klart för mig. Vanligtvis görs intervjuer med ett klart kunskapsmål i sikte, men i mitt fall var det dock tvärtom, eftersom materialet föregick frågan, åtminstone vad gäller någon folkloristisk frågeställning. Jag hade fått i uppdrag att "göra intervjuer", en beställning som gav mig mycket fria händer. Inför intervjuerna försökte jag förstå läsa på om kriget i Bromarv, men lyckades bara förse mig själv med en hjälplig bild av vad som hände där, kompletterad med några memorerade datum. Bland annat på grund av mina svaga förhandskunskaper tyckte jag det var svårt att tala om och kring krigshändelserna. Det visade sig dock att de flesta av intervjupersonerna, däribland Sven, redan hade alldeles egna synpunkter på vad som var viktigt att prata om angående kriget i Bromarv. Intervjuerna som sedan gjordes kunde kallas informella etnografiska intervjuer (Agar 1996: 140), eftersom intervjuaren i dem inte är en utfrågare, utan låter intervjupersonen leda intervjun, då denna anses veta mer om ämnet. Intervjuarens roll är att lyssna och visa intresse för det som sägs. Denna typ av intervju kan pågå även utanför den tid inspelningen pågår. Intervjuerna jag skrev om betraktade jag som pågående från den tid jag steg in hos intervjupersonen tills dess att jag igen stängde dörren bakom mig och åkte hem. Jag kunde inte tolka inspelningen som en lösryckt text, utan ville tolka den i den kontext jag upplevde att den kom till i.

Textens Sven heter egentligen något annat. För att skydda hans identitet har jag valt att inte använda hans riktiga namn. Sven hade inte möjlighet att påverka hur han framställs i texten, utan filtreras genom mitt medvetande och presenteras med de ord jag väljer att använda om honom. Jag kan inte påstå att människan

jag beskriver i texten representerar den verkliga Sven så som han ser sig själv, utan den man jag beskriver i texten är en person jag konstruerat på basis av ett kort möte. Sofie Strandén kallar dessa konstruerade personer för berättarfigurer. De är forskarens tolkning av människan hon mött vid en viss tidpunkt, av en viss anledning och i en viss situation, inte en beskrivning av intervjupersonen så som han eller hon "verkligen" är. (Strandén 2008)

Det övergripande temat i intervjun med Sven var i mina ögon hans coping med det han upplevde under sin tid som soldat. Kriget i Bromarv var för Sven en episod laddad med negativa känslor, och framför allt en tid som än idag väckte sorg och besvikelse i honom. I det följande tar jag upp vad det var Sven berättade under intervjun, samt hur jag tolkade intervjun och det han sade under den som former av coping med krigsupplevelser. Före det ska jag ändå ge en översikt över händelserna i Bromarv 1940–41, eftersom jag antar att kriget i västra Nyland för många kan vara lika okänt som det var för mig.

Skärgårdskrig

Den finländsk-sovjetiska fronten förknippas vanligtvis med östra Finland och Karelen, möjligen också Lappland. Men under några månader år 1941 existerade i den sydfinländska skärgården en front mellan Finland och Sovjetunionen, en front som även skar igenom skärgårdskommunen Bromarv.

Ortens väg mot att bli en krigsskådeplats började redan vid vinterkrigets slut i och med fredsfördraget i Moskva 1940. I fördraget kom de stridande parterna bland annat överens om att Finland skulle överlåta en ansenlig mängd landområden till Sovjet. Den allra största delen av dessa områden låg längs östgränsen, men i de sovjetiska fredsvillkoren ingick även en 30 år lång utarrendering av 115 kvadratkilometer av Finlands sydspets, Hangöudd. Arrendet, som skulle kosta Sovjet åtta miljoner finska mark om året, inbegrep även 400 holmar i den omgivande skärgården. På de tio dagar man

fick på sig att utrymma Hangöudd med omgivningar evakuerades drygt 8000 finländare däriifrån. Många av dessa tog sig norrut över isarna till Bromarv, som gränsar till Hangö och vars kyrkby fågelvägen ligger endast 18³ kilometer från Hangö stads centrum. (Meinander 1999: 186, 209, 212; Ekström Söderlund)

Den 23 mars togs udden i besittning av Sovjet och arbetet med att inrätta en marinbas i Hangö inleddes genast. Också många av de omgivande holmarna befastes. Meningen var att marinbasen tillsammans med ett minfält skulle spärra inloppet till Finska viken. Bromarv, idag en del av staden Raseborg men på den tiden en självständig landskommun, var nu i praktiken granne med Sovjet. (*Bromarf*)

Vid midsommaren 1941, då fortsättningskriget bröt ut, var Hangö en välbefäst sovjetisk marinbas. Ungefär 28 000 personer, både militärer och civila, var förlagda till området. Krigshandlingarna runt Hangö tog sin början i och med att tyska plan bombade basen den 22 juni. Den 25 juni besköt sovjetiskt artilleri de finländska ställningarna vid arrendeområdets gräns, och det finländska artilleriet besvarade elden. Enligt mina intervjupersoner evakuerades nu nästan all civilbefolkning från Bromarv, med undantag för ett fåtal som stannade kvar för att sköta särskilt viktiga arbeten. I Bromarvs skärgård pågick sedan under sommaren och hösten 1941 hårda strider. Holmarna man stred om ansågs vara viktiga utkiks- och eldledningsplatser och förlusterna uppgick ibland till 50 procent på båda sidorna. (Brunila 2000a: 14–15; 2000b: 90–94)

I oktober 1941 beordrade den sovjetiska ledningen att marinbasen Hangö skulle evakueras. Beslutet berodde på att isarna skulle ha gjort det svårt att föra förnödenheter till Hangö och att trupperna där behövdes för att försvara Leningrad. Evakueringsoperationen pågick från oktober fram till början av december. Tidigt på morgonen den fjärde december 1941 kunde svenska frivilliga promenera in i det övergivna Hangö och hissa Finlands flagga vid stadens torg. En halvtimme efter dem an-

lände från Bromarvavsnittet en patrull finländska soldater, som blev mycket besvikna över att de inte hunnit före svenskarna. Kommendören för trupperna vid Hangöfronten hade som en hedersbetygelse till de som stridit vid den svåra Bromarvfronten, tilldelat denna patrull uppdraget att igen hissa den finska flaggan i Hangö, men på grund av olika missöden blev patrullen försenad.

Striderna i Bromarvs skärgård var som sagt hårda och den finländska krigsframgången var dålig. Bromarvavsnittet var den del av Hangöfronten som led de svåraste förlusterna: 111 stupade, 177 sårade och 70 försvunna (Nyström 1984). Av de många holmarna man där stred om lyckades de finländska trupperna, enligt Sven, erövra och behålla endast en. För Bromarvfrontens del kunde man kanske säga att Finland förlorade striden men vann kriget. Förlusterna hade varit svåra, men i alla fall fanns Hangö igen i finländska händer. Staden övergick från militär till civil förvaltning år 1943. De evakuerade invånarna kunde återvända och påbörja återuppbyggnaden av det som förstörts under vinter- och fortsättningskrigen. (Ekström Söderlund; Nyström 1984)

Sven berättar

Detta var alltså i stora drag det krig som utspelade sig i och kring Bromarv 1941, och mycket mer än vad jag visste eller lyckats lägga på minnet då jag en dag i oktober knackade på hos den nyss nittio år fyllda Sven för att intervjua honom. På vardagsrumsbordet hade han plockat fram en karta över Bromarvs skärgård. Sven verkade kanske lite nervös. Det var jag också. Han sade att han inte visste med vad han skulle inleda sitt berättande, men började ändå spontant prata om hur upprörd han var över att man inte satt upp en minnesplatta över striderna vid Käringsholmarna i Bromarv 1941, strider som han själv deltagit i. Jag förstod inte varför han plötsligt började tala om detta, eller till en början ens vad det hela handlade om, men jag lyssnade och hoppades på att det hela skulle klarna i sinom tid. Sven berättade hur

han och en bekant för någon tid sedan gjort en roddbåtsfärd till Käringsholmarna i Bromarvs skärgård och hittat en, som de tyckte, idealisk plats för en minnesplatta som kunde hedra de finländska soldater som mist livet där. Då de gjorde stadens ledning uppmärksam på detta fick de dock avslag. ”Det ska inte bli ett prejudikat”, hade de fått till svar. Jag uppfattade det som så, att man från stadens sida var rädd att folk skulle börja kräva ekonomiskt stöd för att sätta upp minnesplattor och resa monument lite varstans, ifall staden nu gav efter i denna fråga. Sven tyckte avslaget var orättvist och verkade ta mycket illa vid sig över stadens sätt att hantera saken. I detta skede förstod jag inte ännu varför händelsen betydde så mycket för Sven att han tog upp den genast i början av intervjun.

Då han för stunden talat färdigt om sina åsikter om minnesplattan och stadens agerande inledde han sitt berättande om Bromarv med att säga att han, efter att ha deltagit i vinterkriget, väntat sig en skön avslutning på sin värnplikt, eftersom han blivit förlagd till Bromarv som gränssjägare. Någon längre tid fick han ändå inte njuta av lugnet. ”Ryssarna hade tänkt lite annorlunda”, som Sven uttryckte sig. I och med att fortsättningskriget bröt ut i juni 1941 var inte tillvaron som gränssjägare lika stillsam längre. Sven beskrev vad som hände:

S: Och följande morgon, då satte ryssarna igång, sitt artilleri och började skjuta på oss. Och sedan var ju Finland förstuds och förklarade att nu är vi i krig med, med Ryssland. Så gick de till. Sen var det, sen var det bara att... ja, vi, vi var här på vår Storholmen, vi hade vår barack... här, i den här viken här, således ut mot, mot Horsö där. [visar på kartan]

C: Jå, där.

S: Och, sedan blev det bara att... vi, vi höll lik-som, skulle hålla reda på dessa holmar [att det inte kom] ryssar till dom, så man rodde till exempel på kvällen ut till någon holme här och, och kontrollerade, är där någon, någon där nu eller är den fortfarande obebodd. (IF mgt 2008/61)

Efter ett kort avbrott i intervjun, som föranledes av att Svens väninna ville byta några ord med honom, fortsatte han att berätta om sina

upplevelser i Bromarv. Tonen var lätt, men ibland steg de svåra känslorna till ytan. Sven hade en mörk och angenäm röst, men då han blev upprörd höjde han rösten så att den nästan dånade. Det som han sade var svårt att lyssna till, men då han dessutom sade det med sådan kraft ryggade jag nästan tillbaka där jag satt. Rösten var samtidigt både ljudlig och plågad då han talade om den krigsupplevelse som lämnat mest spår i honom. Sven menade att han inte fått några egentliga psykiska men av kriget, men möjligtvis, sade han, var detta en sådan händelse som han efteråt funderat på:

S: Näja, men, vi hade en, en militärpastor då i bataljonen och vi har, vi har varit en gång och besökt dessa holmar med den där pastorn och jag berättade honom en sak som jag har lite undrat på emellanåt. Det var nämligen så att där uppe på det där berget skulle, skulle dethäran, begravas, kommer inte ihåg hur många det var som vi skulle ha där men i alla fall så blev det så trångt där i den där graven för vi fick inte den tillräckligt djup, så, vi plocka nu ihop olika delar ben och armar och [skrattar], det som var, var och satte i den där graven, och s-, för att nu kunna sätta något mylla på så måste vi gå, och TRAMPA NER dom där där... och det där har jag funderat på att det var nog ganska grymt gjort egentligen. Och pastorn sa när vi var där, det ska du inte alls fundera på, i krig är allting tillåtet sa han, det du behöver inte alls... jag sade nå inte har jag haft någån men av det men någon gång har jag funderat på den saken, tänk att man kan bete sej sådär. (IF mgt 2008/61)

Orden "trampa ner" var nära att fastna i halssens på Sven, men han pressade ändå ljudligt ut dem. Det var uppenbarligen mycket svårt för honom att tala om händelsen, men han lyckades trots det behålla ett relativt lugnt yttre. Då Sven berättade om armarna och benen han och hans kamrater tvingats samla ihop skrattade han. Jag kunde inte bedöma om han skrattade av sorg, av nervositet eller åt det surrealistiska i att gå och plocka upp lössprängda kroppsdelar. Även för mig som intervjuare var det svårt att förhålla mig till det han berättade. Här satt en människa jag träffat för trekvart sedan och berättade om saker som var så svåra för honom att han nätt och jämnt kunde hålla tillbaka tårarna.

Utsikt från Horsön, där det första slaget vid Bromarvfronten utkämpades. Striden utmynnade i ett svårt nederlag för de finländska trupperna. (Hans Wikström)

Efter detta lade Sven an en lite lättare ton i sitt berättande. Han nämnde att man på veteranträffarna inte pratade om otrevliga saker, utan om roliga händelser. Han talade också om vad man bland veteranerna sysslat med på senare tid, som kransnedläggningar och liknande tillställningar. Sven tyckte att även den sovjetiska begravningsplatsen på Hangö udd förtjänade att ihågkommas:

S: Sen var vi dethäran, mm, här både till s-, dethäran Tenala och Bromarv, dethäran... där det fanns sådana här minnesstenar och satte krans, och så var vi ner till Hangö, och när vi nu en gång är nere i Hangö sedan resonerade jag, så ska vi ha en krans också att sätta ner, till till rysarnas begravningsplats där i Tåktom. Sagt och gjort, så gjorde vi, vi v- till allra sist så satte vi en, en krans [skrattar] dit dit i Tåktom.

C: Mm.

S: Och vi tyckte så vi vi hade ju varit med om och, och dethäran, om man nu kan säga så att ta livet av, av en stor del av dom som var begravda där så det var ju ganska, en, en säregen känsla.

C: Jå.

S: Att man slipper till och sätta, en krans, på en sådan grav

C: MmS: Dä- som man själv ha varit med och [skrattar] och och

C: Jå, jå jag förstår, mm. Jag det tänkte man kanske inte då, fyrtioett, att man skulle göra sedan

S: Jo jo jo, vi tyckte sen efteråt allesammans att det var en bra idé. (IF mgt 2008/61)

Sven lät någonting mitt emellan rörd och upp-rymd då han sade det här. När han berättade om ryssarna var de inte annorlunda än finländarna. De var "tavaritj", kamrater, krigsfångarna som man bjöd på cigaretter. Sven sade att han var glad över att han åtminstone aldrig sett att någon han skjutit på skulle ha dött.

S: Men... dessutom kan jag ju tillägga där att, för mej känns det bra, på det sättet att, jag, jag har, siktat och skjutit, på många, men jag kan aldrig säga att, just den den där som jag har siktat och skjutit på, att han skulle ha, att det skulle ha träffat. J- jag kan inte, jag vet inte, ja har kanske bra på det sättet just att, att jag har inte på det sättet några samvetskval om man nu kan ha det sedan efter, efter sådant där inte, nå.

C: De va inte sådär, man såg aldrig när

S: Jag har aldrig sett, att den där karlen som jag skö- sikta på, att han skulle ha stulpi. (IF mgt 2008/061)

Lyckligt lottad var han också på det sättet att hans enda kroppsliga skada var en lätt förfrusen stortå. Vilken tur han haft i livet hade han också märkt varje gång han åkt på veteranrehabilitering. Sven ansåg att de flesta andra i hans ålder var i mycket sämre fysiskt skick än han själv.

Kort efter detta stängde jag av diktafonen, eftersom ingen av oss kom på något mer som skulle kunna tas upp. Vårt småprat fortsatte ändå och snart började Sven igen tala om hur viktigt det skulle vara för honom att få en minnesplatta till Käringholmarna. Inspelningen tog åter vid, eftersom jag tyckte det lät som om Sven hade mer att säga om sina upplevelser i Bromarv.

S: [...] går illa för, för dom bästa kompisar som man har, det är underligt, sen, det där.. och, och nu så tycker man sen att, att man dethäran så så gärna, skulle man ju liksom unna, sådana där, goda kamrater, och när det har gått så många, alldeles i onödan till spillo, på sådant där, så nu kunde dom ju vara värda, nånting. (IF mgt 2008/061)

Nu förklarade Sven att han tyckte att de hårda striderna i Bromarvs skärgård i själva verket var ganska onödiga, eller åtminstone mycket dåligt genomtänkta. Officerarna ville visa sig dugliga

vilket ledde till blodiga strider till ingen nytta. Sven menade att Bromarv är ett nedtystat kapitel i Finlands krigshistoria. Han sade att kriget i Bromarv är något man inte velat tala om på grund av de "fatala misstag" som begicks där, och gav exempel på händelser som inte passade in i den vedertagna bilden av att Finlands armé inte lämnar sina soldater i sticket. Han tillade att dessa händelser inte var något han nödvändigtvis ville skulle föras vidare.

När Sven talade om sina "bästa kompisar" som stupade vid Käringholmarna började jag förstå varför minnesplattan var så viktig för honom. Det var inte några anonyma soldater det handlade om, utan hans bästa vänner. Det faktum att det var så länge sedan de stupade inverdade inte alls på Svens beslutsamhet. Under den tid han ännu hade kvar skulle han alltså fortsätta arbeta för att få en minnesplatta till Käringholmarna: "...för att, som jag sade, hedra minnet av, av dom i, i onödan har mistat livet där, och, och dom flesta var, var, eller [skrattar] det var dom bästa, dom som var ens, bästa vänner." (IF mgt 2008/61)

Efter tiden i Bromarv skickades Sven till östfronten. Även om Bromarv praktiskt taget var Svens hemknutar föredrog han Karelen skogar framför skärgårdens klippor och skär. Som soldat i skärgården befann man sig ofta på en bergig holme, kanske utan möjlighet att gräva sig en skyddsgrop, eller utan någon annan möjlighet att retirera än att simma. Förutom att kriget i Bromarv utkämpades i en skoningslös terräng, var det dessutom, enligt Sven, i stort sett onödigt. Här avslutades slutligen inspelningen. Innan jag åkte hem skrev jag ännu en hälsning i Svens gästbok och lovade återkomma med transkriptionen.

Överlevnadsstrategier

De första tankar som intervjun med Sven väckte hos mig, var hur tungt det ännu verkade vara för honom att tänka på och tala om vissa händelser under kriget. Det blev tydligt även för mig, eftersom han inte bara sade vad han kände angående det han berättade om, utan även

uttryckte det med röst och kroppspråk på ett sätt som gjorde hans känslor mycket påtagliga för den som lyssnade på honom. Ändå verkade det inte vara någon olycklig människa som satt framför mig. Av det lilla jag såg och hörde av honom under vår intervju fick jag intrycket att han var en förnöjsam och aktiv person, vars tunga krigsminnen dock var starkt närvarande i det han sade. När jag arbetade vidare med intervjun blev dubbelheten i det Sven berättade om sig själv allt tydligare.

Å ena sidan var Sven frisk och pigg för sin ålder, hade många barn, en partner och en intressant hobby. I intervjun säger han att han hade haft tur, både under kriget och efter det. Han upplevde att han helt enkelt var lyckligt lottad. Men å andra sidan, även om han tycktes vara nöjd med hur det gått för honom i livet, fanns det drag av skuldkänslor i det han berättade. Sven förundrade sig över hur han kunnat trampa på graven med sina kamraters likdelar, och han var glad över att inte ha behövt se hur han träffat någon han skjutit på. Årtionden efter kriget lade han en krans på sina stupade fienders grav. Händelserna under kriget var ännu mycket aktuella för Sven, men samtidigt tycktes de inte ha stört hans civila levnad i någon större utsträckning. Hur gick han till väga för att efter kriget försöka leva ett så kallat normalt liv i det civila?

Inom psykologin används begreppet coping för att beskriva de olika strategier en individ kan ta till för att möta en stressfylld situation. Med coping menas en människas sätt att tackla vardagliga svårigheter, men också sätten på vilka en person hanterar stora och omvälvande trauman. (Pargament 1997: 84) Mycket av det Sven säger i intervjun kan betraktas som former av coping med skuldkänslor över det han var med om under kriget. Både det han säger att han har gjort, det han berättar att han vill göra och till och med själva sättet han säger det på kan beskrivas som former av coping.

I sin artikel om holocaustöverlevande konstaterar psykologen Robert N. Kraft att en delning av självbilden är en vanlig form av coping

i samband med svåra händelser. Traumat destabiliserar den enhetliga självbilden och skapar istället ett flertal självbilder, en strategi som möjliggör att personen kan leva vidare med självbilder som parallellt känner och inte känner skuld, som är lyckliga och inte lyckliga. (Kraft 2004: 371) Sven verkade å ena sidan nöjd med sitt liv, men tog också upp flera exempel från kriget där man kan tolka in skuld. Vid sidan av vad man gjort i en viss situation kan man som överlevande efter en traumatisk händelse även känna skuld för att helt enkelt ha överlevt, något som brukar betecknas *survivor guilt*, överlevnadsskuld. (Kraft 2004: 370–371) För en utomstående kan det te sig absurt att någon känner skuld för att ha överlevt tack vare omständigheter som han eller hon inte kunnat påverka, men hos den överlevande kan frågan ”Varför just jag?” vara ständigt närvarande. Sven ser sig som tursam; ödet ville honom väl:

S: Ja tur hade jag, ja. Tur ska man nog ha i krig också, allra helst, det är allra bästa... Men hur ska man bära sej åt för att ha tur ja.

C: Mm.

S: Inte har jag nu burit mej åt på något speciellt, inte har jag nu sprungit undan och inte har jag

C: Nä. Det, det är väl bara så att man har tur eller så har man inte.

S: Jå, det är så. (IF mgt 2008/61)

Många överlevare från koncentrationslägren använder tron på ödets makt för att lösa den svåra frågan om varför just de överlevde. Tanken om att ödet styr ens liv innebär att det som hänt måste hända. Det hade inte kunnat bli annorlunda, vad man än hade gjort eller inte gjort. (Kraft 2004: 371) Sven talade inte direkt om ödet, men nog om att ha tur, något som kan ses som ödet beskrivet i andra ordalag. Han säger sig inte ha gjort något speciellt för att påverka utgången av händelserna. Han varken flydde eller gjorde något annat för att klara sig med livhanken i behåll. En episod Sven berättade om visar tvärtom hur han sannolikt och logiskt sett borde ha råkat illa ut. Han var med om att genomföra ett anfall, under vilket han sprang upp på ett berg där hans gruppchef låg

och siktade mot fienden som verkade finnas rakt framför. Sven tog dock inte skydd uppe på berget, utan förblev av någon anledning stående:

S: [...] men ett tu tre smällde det igen och då fick han den här vår gruppchef, en sergeant, en träff, just under hjälmkanten, så han dog på fläcken. Men då var det jag som var lite hastigt, och sökte mej därifrån.

C: Jå, jå.

S: Men huru jag sen alltid undrat på det där, tänk att jag var ju ett såpass mycket bättre

C: Mm.

S: mål, ja, men de måste ju ha varit så att han var färdigt insiktad, det var bara att trycka av, så han tänkte den där ryssen där bakom stenen, att jag tar honom nu först när han nu är in-färdigt där nu sen. Hade han lyft lite på geväret, på...

C: Men du hann undan.

S: Jag hann undan [skrattar]. Jå. (IF mgt 2008/61)

Här klarade sig Sven ur en situation där han hade alla odds emot sig. Ur ett efterklokt, logiskt, perspektiv verkar det hela nästan orättvist. Det är lätt att förstå varför Sven ofta funderat på varför det var sergeanten och inte han själv, den upprättstående måltavlan, som blev dödad. Det är nästan som om ödet skrattade honom i ansiktet; det är bara inte meningen att det ska gå illa för honom. Å ena sidan är detta naturligtvis en positiv sak för Sven, men å andra sidan kan en händelse som denna väcka frågan om varför han överlevde när så många andra inte gjorde det. Överlevnadsskulden har sitt ursprung i att den överlevande försöker förklara händelser som trotsar logiska och moraliska principer. Skuld är egentligen en paradoxal känsla i detta sammanhang, eftersom skuld bygger på föreställningen om att man verkligen kunde ha gjort något för att förändra händelseförloppet. Men som exemplet ovan visar överlever man ofta av orsaker man själv inte medvetet påverkar eller kan förutse. Kraft diskuterar också tanken om att skuldkänslor, som trots att de är tunga och negativa, visar på en uppfattning hos den som känner skuld att det alltid måste finnas en möjlighet att påverka sitt liv. Detta upplevs som mer acceptabelt

än en mardrömslik värld där individen inte har någon möjlighet att påverka vad som sker med henne. Man vill eller kan inte se sig som ett offer för ödet, samtidigt som tron på ödet erbjuder en sorts lättnad genom att det anses vara något ingen människa kan rubba. (Kraft 2004: 370) En del av personen känner således skuld för att han eller hon inte gjorde något för att förhindra det som hände, medan en annan del inte gör det eftersom den anser att det som hände bestämdes av det obehagliga ödet. Ödestron åter orsakar en känsla av hjälplöshet, som kanske är ännu svårare att bära än skuldkänslan. Individen pendlar fram och tillbaka mellan de här två föreställningarna utan att kanske någonsin helt kunna tro på någotdera alternativet.

En annan intressant parallell man kunde dra mellan Sven och de judiska berättarna i Krafts artikel, är deras behov av vad Kraft kallar meningsfull distraktion från de traumatiska minnena. (Kraft 2004: 375) Den meningsfulla distraktionen kan vara att uppfostra barn, att bygga en karriär, att utöva hobbyer, att vara samhällsaktiv eller att etablera nya vänskapsrelationer. Det kan förstås vara ett sammanträffande, men Sven hade fem barn, hade träffat en flickvän efter att ha blivit änkling och var väldigt aktiv inom sin hobby. Efter intervjun talade vi om vikten av att "ha något att göra" som äldre, ett konstaterande som jag nu ser i ett nytt ljus. Kraft menar att svåra minnen har en tendens att växa sig starkare på äldre dagar, just på grund av att dessa distraktioner ofta försvinner eller blir svåra att utöva i och med stigande ålder. Sven var i den lyckliga situationen att han var vid god vigör trots sina 90 år och fortfarande hade möjlighet att syssla med meningsfulla distraktioner.

Att döda eller inte döda?

Till grund för krigets problematik ligger motsatta uppfattningar om vad man får och bör göra. På den ena sidan står det i de flesta situationer självklara förbudet att skada andra människor och på den andra sidan en av krigets

grundidéer, att döda eller skada fienden. Kriget är en sorts karnevalistisk⁵ ”upp-och-nedvänd värld”, i vilken man förväntas göra sådant man annars inte får och i de flesta fall inte heller vill. Man strider för att skydda sitt civila liv, men enligt regler som inte stämmer överens med det civila livets etik. Följande citat, där Sven berättar om vad som hände i slutskedet av en strid, illustrerar den ambivalenta inställning till fienden som många soldater bar på för att kunna göra vad som förväntades av dem:

S: Vi fick annars tjuoen fångar och, och [skrat-
tar] och om man nu kan säga så så fick vi livet
av nittioen ryssar, där på holmen men de gick
sedan i båtar som vi sköt i sank... Och ett och
annat så det gick nog åt lite mera av dom, i alla
fall, som de där nittioen.

C: Vad tänkte man om dom här fångarna som
man fick, blev dom

S: Hör du, det där, vi blev genast v-goda komp-
isar.

C: Jå.

S: Vi hade satt upp tält där, dom kom i vårt t-
vi satte nu där och bjöd cigaretter åt varandra och,
och på det där sättet, och klappade om varandra
nästan närapå tror jag. (IF mgt 2008/61)

I den finländska armén fanns under andra världskriget både sådana soldater som tycktes njuta av att döda och sådana som blev avrättade för att de vägrade att ens hålla i ett vapen. Den stora majoriteten befann sig någonstans mitt emellan. Man ville inte döda, men gjorde det ändå för att inte själv bli dödad. I det civila var det en synd och ett brott att döda, men i armén förväntades man göra det. Bland soldaterna utvecklades därför olika former av copingbeteende för att de skulle kunna hantera sitt värv. Till exempel användes och används så gott som aldrig ordet ”döda” i berättandet om kriget. (Kivimäki 2006: 193-196) Istället sade man, som Sven i citatet ovan, att ”det gick åt av” eller att man ”fick livet av” fienden, uttryck som distanserar talaren och lyssnaren från tanken på att man verkligen dödade andra människor. På distanseringen till det mänskliga i fienden visar också sådana bruk som att dekorera korsun med ryska kranier, något som av

Stupades gravar vid hemkyrkan i Bromarv 1941. Många av soldaterna vid denna front kom likt Sven från orten eller de närliggande områdena. (Hans Wikström)

de flesta soldater ändå upplevdes rimma alltför illa med de värderingar de omfattade i det civila. (Kivimäki 2006: 193-198)

Att dekorera med dödsfall var ett mer extremt exempel på distansering till det mänskliga i fienden, men även i citatet ovan göms fiendens mänsklighet bort under striden. Fienderna var en ansiktslös massa, men ändå till den grad mänskliga att Sven inte direkt ville säga att man dödade dem. Efter striden hade soldaterna ändå möjlighet att visa för sig själva och alla runt omkring att de i själva verket hellre bjöd andra människor på cigaretter än sköt dem, och på så sätt markera att man inte var en mördare i ordets civila bemärkelse. Sven sade sig också vara glad över att aldrig ha behövt se hur han träffat någon han skjutit på, vilket också kan ses som en form av distansering till det han ansåg sig tvungen att göra. Ur en copingsynvinkel tolkar jag det som en positiv sak för Sven att sakna minnesbilder som konkret kunde koppla samman hans egna handlingar med dödandet av andra människor.

En annan typ av coping i form av distansering finns i Svens sätt att berätta. Trots att han talade om sådant han knappast tyckte var särskilt lustigt, höll han för det mesta en lättämton i sitt berättande, som när han talade om hur ryssarna i början av kriget av oklar anled-

ning valde att självmant överge Horsö, en del av det ryska arrendeområdet:

C: Jaha, varför gjorde dom det?

S: Ja det, det har ingen fått reda på ännu, det- [skrattar] det där, av oförklarlig anledning så lämnade man dem, och, så var vi ju genast efter vi, förstås, men besatte den med så liten styrka att, att dethäran, när nu sedan ryssarna p- igen av någon underlig anledning tyckte att dom skulle ha den tillbaka så, så så så lyckades dom mycket väl och vi lyckades mycket dåligt, för de flesta hamnade simma därifrån, och, där gick många man förlorade, eller ja, jag vet inte, nu var det ju en och annan som klarade sej simmande till följande holme här, till den här Stockholmen, Stockören. (IF mgt 2008/61)

Sven skrattade och använde smått lustiga uttryck i sitt berättande. Här finns en annan typ av distanserande coping, denna gång i form av humor. Finländarna led ett svårt nederlag vid striden om Horsön⁶, men i Svens tappning låter det hela inte så värst allvarligt, med undantag för att han inflikade att många man nog gick förlorade. Med tanke på vad det var han berättade om kan hans tal sägas vara fullt av underdrifter. Han använder en humoristisk ton för att göra det lättare för sig själv att berätta, men också för att göra det lättare för mig att lyssna. Man hjälp av humor behöver varken talaren eller lyssnaren konfronteras med det obehagliga i en händelse. Det är inget som hindrar oss från att prata om något *som om* det var roligt, oavsett om vi verkligen tycker det eller inte. Men då Sven gick in på svåra personliga upplevelser lät han inte längre lika lättsam, men skrattade ändå, som ovan då han berättade om graven han var tvungen att trampa på. Skratt förknippas ofta automatiskt med humor och glädje, men förekommer även som uttryck för till exempel smärta, rädsla och hjälplöshet (Marander-Eklund 2007: 165) och är inte alls ett uttryck som är reserverat endast för positiva känslor.

Vilka former av coping Sven än tog till fanns ändå vetskapen om vad som hände under kriget kvar hos honom. Han var medveten om att han var ansvarig eller medansvarig för många

ryska soldaters död. Då han talade om hur han och andra veteraner hade lagt ned kransar, inte bara vid minnesmärken för de finländska soldaterna, utan även på den ryska begravningsplatsen i Täcktom på Hangö udd, lät han både glad och rörd. Det var "en säregen känsla" att lägga ned kransar vid sådana människors gravar som man själv varit med om att ta livet av, menade Sven. I dagens läge kunde han inte längre bjuda sina fiender på cigaretter, utan var tvungen att hålla till godo med kransnedläggningens mer symboliska handling, för att visa att han i själva verket inte ville dem han dödade något illa.

Under den pågående striden fanns för soldaten få andra möjligheter än att döda eller bli dödad, men utanför den trädde genast copingen in. Coping är möjlig då individen anser sig kunna välja hur han agerar (Pargament 1997: 87), vilket många soldater tycktes anse att de kunde så fort de inte svävade i livsfara. Genom att behandla fienden som en kamrat kunde soldaten bekräfta den civila och medkännande sidan av sitt jag. Efter kriget fanns och finns än fler sätt att handskas med skulden, både sådana som går ut på att skjuta den åt sidan med meningsfulla distraktioner, och sådana som går ut på att återgälda skulden med hjälp av symboliska gärningar. All coping är i grunden ett sökande efter mening (ibid.: 89), inom individen men även inom ett bredare sammanhang. Om Sven lyckas få en minnesplatta till Kärningholmarna skulle det vara betydelsefullt inte endast för honom som enskild person. Det skulle ha en vidare social mening i ett samhälle där hjältar traditionellt äras med liknande minnesmärken. Svens kamrater skulle även i allmänhetens medvetande få en plats bland andra som hedras för sin fosterländska insats.

Copingprocesser sker alltid på basis av ett givet system som bygger på individens vanor, värderingar, förhållanden, föreställningar och personlighet, och dennes coping tar en form som är beroende av detta system och de värderingar det innehåller (Pargament 1997: 91, 99-100). Om Sven vill återgälda den skuld han

känner gentemot sina kamrater genom en minnesplatta och genom att göra att de ihågkoms som krigshjältar, gör han det för att det överensstämmer med det meningssystem han lever inom. Det finns forskning som tyder på att den låga frekvensen av posttraumatiskt stressyndrom hos finländska krigsveteraner, något som alltså visar på god coping med krigsupplevelserna, hör ihop med en hos veteranerna allmänt accepterad tankegång där uppoffringarna under krigen anses meningsfulla eftersom de sågs som nödvändiga för att skydda nationen (Hautamäki & Coleman 2001). Lidandet i fosterlandets namn var inte bara något som alla var tvungna att acceptera, utan kunde i efterkrigstidens media till och med kunde framställas som ett privilegium (Holmila 2008: 15–17). I sådana tankegångar hade Sven troligen svårt att finna mening, åtminstone så länge han upplevde att hans kamraters insatser inte uppskattades av det land för vilket de gett sitt liv.

Ovan har jag diskuterat skuldskänsla och olika former av coping med den, men jag kunde också ana andra känslor än skuld i det Sven berättade, exempelvis ilska över att man inte från stadens håll velat ge stöd till minnesplattan på Käringsholmarna, något som kan kopplas till att Sven upplevde att Bromarvfrontens historia tystats ned på grund av att så mycket enligt honom gått fel där. Befäl hade begått omoraliska handlingar och de blodiga striderna i sig var onödiga och omdömeslöst beordrade. Svens resonemang får stöd av Kaj Brunila som också hävdar att det hos vissa officerare fanns en tendens att gå på alltför hårt för att möjligtvis kunna erövra ett litet område, fast det redan 1941 var klart att det bästa sättet att återfå Hangö skulle ha varit att vänta. Svens ilska över att han och hans kamrater oförtjänt blivit bortglömda kan ytterligare förstärkas av att Hangöfronten ibland, av soldater som befunnit sig vid fronterna i öst, kallats ”herrskapsfronten”, ett namn som bygger på okunskap om de verkliga förhållandena. (Brunila 2000b: 90–95) Det Sven varit med om upplever han alltså inte bara som med avsikt bortglömt, utan kanske också som

förringat. En mindre strid på ett annat avsnitt av Hangöfronten hade nyligen fått en minnesplatta, något som Sven tyckte var höjden av orättvisa: ”Det där, så jag har nu kommit till det att, i all synnerhet efter den här, historien med Storkrokan och Lillkrokan [anspelar på striden som nyligen fått ett minnesmärke] så... Om inte den *där* striden är värd en minnesplatta så, så förstår jag inte vad det skulle vara då.” (IF mgt 2008/61)

Vill man spinna vidare på skuldspåret kunde man se Svens engagemang i frågan om minnesmärket som en sorts symbolisk botgöring för att ha överlevt, ett ansvar som Sven tagit på sig. Det är hans sak att betala tillbaka skulden till sina bästa kamrater genom att se till att de inte glöms bort. Lyckas Sven ordna en minnesplatta till holmen kan den påminna om honom och hans stupade kamrater ännu om hundratals år. En egenhet med att dö en så kallad hjältedöd är att man kan förväntas bli ihågkommen och hedrad av den stora allmänheten, gärna med hjälp av ett monument som kan fungera som en symbolisk bekräftelse på och erkännande av värdet av det man gjort.

Jag tolkar det Sven berättade som att han ansåg att det felaktiga som gjordes under kriget i Bromarv i sin tur lett till vidare oförrätter. Kriget där sköttes på ett ohållbart sätt och var kanske i grunden omotiverat, vilket ledde till att det tystades ned och glömdes bort och till att Svens stupade kamrater inte hedrats på, som Sven upplever det, ett tillbörligt sätt. Men, som Sven sade, tänkte han inte ge upp sina försök att få ett minnesmärke till Käringsholmarna. Hans vilja att bli intervjuad kan också ses som ett led i hans arbete att synliggöra Bromarvfronten och indirekt sina egna och sina kamraters insatser där. Historikern skulle ge Bromarvfronten publicitet och fungera som en form av litterärt minnesmärke för dem som stridit där.

Tolkning och känsla

Man kan ju fråga sig om det är det rimligt att likna Krafts observationer angående de judiska

överlevarna med det Sven säger. När det gäller graden av upplevt trauma är den så gott som omöjlig att jämföra, men jag anser att Krafts teorier likväl är användbara applicerade på Svens erfarenheter. Det som skiljer dessa två åt, är att de judiska överlevarna i artikeln talar specifikt om hur de känner sig, medan Sven inte talar om hur han idag känner inför händelserna under kriget. Han säger de facto aldrig att han till exempel känner någon typ av skuld. Under mitt arbete med intervjun grubblade jag ibland över om det var rimligt att tolka känslan skuld i Svens berättande. Knappast var det någonsin Svens mening att uttrycka skuld. Då han talade om att han funderat på hur han kunde göra något sådant som att trampa ned likdelar i en grav, om att han undrat över varför det var mannen bredvid och inte han som blev skjuten, och om att han ville unna sina döda kamrater ett minnesmärke, menade han säkert inte att säga något annat än just det han sade. Men min uppgift som intervjuare och tolkare är inte att försöka reproducera intervjupersonens exakta tankar och känslor, utan att kritiskt bryta det som sagts mot förklaringar som kan leda till slutsatser som varken intervjuperson eller intervjuare väntat sig (Kristensson Ugglå 2007: 23-24).

När jag satt hemma hos Sven och lyssnade på hans berättande var min främsta tanke inte att han genom sitt berättande uttryckte skuld. Sorg och ilska skulle jag kanske på rak arm ha tyckt mig höra i det han sade, men jag minns inte intervjusituationen som ett tillfälle då jag i någon högre grad skulle ha försökt analysera precis vilka känslor det var Sven uttryckte. Det som sysselsatte mig var att försöka möta dessa känslor, som jag utan ansträngning kunde identifiera som starka och negativa, obehagliga och svåra att bemöta. Hur skulle jag hantera det Sven berättade? Jag delade inte Svens upplevelser och inte heller känslorna de väckte i honom, men blev i alla fall påverkad av dem. Sven blev rörd för att han tänkte på något som hänt honom. Han har ett skäl att bli upprörd då han tänkte på vad han varit med om, då det

han har gjort eller varit med om placeras in i ett fredstida och retrospektivt meningssammanhang där det som var normalt i krigets kontext börjar betraktas som moraliskt tveklaktigt. Enligt kognitiva teorier kan objektet för en känsla vara vad som helst, utan något särskilt värde eller mening i sig, medan det är meningssammanhanget som är orsaken till att någon känner som den gör. (Kronqvist 2007: 34) Det Sven gjorde och var med om, i ett meningssammanhang där det är fel att döda men också fel att överleva, kan leda till skuldkänslor. Det ologiska i att någon dör och någon annan inte gör det blir problematiskt om man försöker sätta in det i ett logiskt meningssammanhang. Dödandet av andra människor passar inte heller in i ett "normalt" meningssystem, men hörde inte desto mindre krigstiden till. Gärningar kan vara acceptabla i ett meningssystem, men etiskt ohållbara i ett annat. Handlingen, objektet för känslan, förblir den samma, men meningarna kring den förändras.

För att vara ärlig hade jag inte förväntat mig att intervjun med Sven skulle bli så starkt präglad av känslor som jag anser att den blev. Känsla förknippas stereotypt med kvinnor, som tänks vara "närmare naturen" och inte lika styrda av sitt intellekt som män (Ahmed 2004: 3). När jag skrivit om Sven har jag stundtals funderat på om jag möjligtvis övertolkat mitt material. Men å andra sidan, i en situation som denna, där jag som intervjuare ansträngt mig för att lyssna koncentrerat krävdes det inte heller så mycket för att jag skulle uppfatta relativt små saker som starka uttryck för en bakomliggande känsla. Rösten förmedlar känsla genom att avspegla förändringar i talarens kroppsställning, min och känslotillstånd. Tolkningen av vilken känsla en röst förmedlar är i hög grad intuitiv. Den som tycker sig höra en viss känsla i en röst kan kanske inte ens alltid peka på varför han hör vad han hör. (Heinonen 2008: 246-248) Detta gäller förmågan att identifiera känsla i inspelade röster. Någon som lyssnar på inspelningen med Svens intervju kan säkert höra känslor i hans röst, men att lyssna på

Till Svens coping kan räknas hans ambition att skapa ett minnesmärke över sina stupade kamrater. På denna bild från Vättflax kan på bergväggen till vänster ses ett krigstida sätt att bevara sitt eget och vapenbrödernas namn för eftervärlden. (Hans Wikström)

Ljudfilen är inte samma sak som att fysiskt ha varit på plats under intervjun, ansikte mot ansikte med intervjupersonen. Eftersom jag även kunde se Sven gav det hans berättande ytterligare dimensioner. Jag inte bara kunde höra vad Sven sade, jag kunde se hur det avspeglade sig i hans miner och rörelser, vilket gör att jag här behandlar intervjun som en text *och* en situation som går in i varandra. Det Sven sade och sättet han sade det på bildade tillsammans en uppfattning om *vad* det var han sade. Det går inte att skilja ordens mening från hur de sägs (Gustafsson 2007: 55). Men den förståelse som

närvaron i rummet ger skulle jag inte beskriva bara som summan av vad man ser och vad man hör, utan något som formas av själva upplevelsen av att vara på plats och alla intryck som ingår i den. Säkert är detta något till största delen omedvetet, som i fallet med rösten där man inte kan peka på exakt vad som får en att tolka den som man gör.

En återkommande tanke hos mig som intervjuare var att jag flera gånger under intervjun kände ett behov av att på något sätt säga till Sven att jag förstod hur han kände sig. Människor har en spontan moralisk medvetenhet

gentemot varandra, en medvetenhet som tar sig uttryck i kroppsspråket, men som också utsträcker sig till hur vi lyssnar på och talar med någon. Till exempel stannar vi och lyssnar om någon vill fråga oss om vägen, och försöker hjälpa dem så gott vi kan utan att desto vidare reflektera över varför eller om vi borde göra det. Vi möter alltså andra människor både med kroppen och sinnet och försöker genom det vi gör och säger visa att vi är närvarande för dem. Detta påverkar allting vi gör i en annan människas närvaro. Vi reser oss inte, sätter oss inte ned och ser oss inte omkring på samma sätt tillsammans med en annan människa, som vi gör då vi är ensamma. (Gustafsson 2007: 52–54; Weil 1961: 63) Min fysiska närvaro hos Sven gjorde att jag kände att jag borde säga eller göra något för att visa medkänsla, men upplevde lika starkt att jag inte visste vad detta kunde vara. Känslan av att jag borde säga något var lika stark som känslan av att jag inte var kompetent att göra det. Jag hade känt mig uppstudsigt om jag påstått att jag visste eller förstod hur han kände sig. Bakom det låg i sin tur en avlägsen rädsla för att göra Sven arg. Ännu bakom detta kan jag hitta en uppfattning om att det är männen som stridit vid fronten som sitter inne med den rätta och värdefullaste uppfattningen om och upplevelsen av kriget. Eftersom jag är född i mitten av 1980-talet var jag inte med om tiden då krigsveteranerna inte åtnjöt den respekt de gör idag, utan min bild av dem har formats av en samhällsdiskurs där krigsveteranerna högakts åtminstone på ett symboliskt plan. Förutom att Sven berättade om sådant jag inte hade några erfarenheter av, antar jag att jag tyckte att det han som krigsveteran berättade inte var något som vem som helst hade rätt att kommentera, allra minst någon som inte själv hade upplevt krig. I detta avseende känner jag mig ganska träffad av vad Kaarle Sulamaa (2006: 307) skriver om krigsveteranernas monopolisering av krigsupplevelsen under de senaste decennierna. Han menar att veteranerna på senare tid skapat en uppfattning om att förståelsen av kri-

get är reserverad endast för dem, något han ser som en motreaktion till den period då varken kriget eller de som var med om det rönt någon större respekt i samhället. (Sulamaa 2006: 307) Åtminstone verkade jag tycka att en veterans upplevelse var så värdefull att jag i denna situation inte, med min begränsade erfarenhet, ens tordes kommentera den.⁷

För en tredje part

Ovan har jag behandlat olika aspekter av Svens intervju som former av coping med skuldskänslor över det han var med om under kriget. Sven sade inte direkt att han kände skuld, men indirekt lyfte han enligt min tolkning tydligt fram känslan. Redan det att Sven överlevde kriget, medan så många av hans kamrater inte gjorde det, kan ge upphov till överlevnadsskuld, i vilken man beskyller sig själv för att ha överlevt och antar att man hade kunnat göra något för att rädda dem som inte gjorde det. Men hos en soldat finns inte bara en eventuell skuld för att han inte räddat sina vapenbröder, utan även för att han dödat fienden. Kriget kan ses som en värld av karnevalistiskt upp-och-nedvända värderingar, där soldaten förväntas döda andra människor för att skydda en civil tillvaro i vilken en av de mest grundläggande reglerna är att man inte får döda.

Eftersom Sven inte sade att han kände skuld, talade han förstås inte heller specifikt om vad han gjorde för att kunna leva med den. Coping behöver inte vara något fullt medvetet (Parliament 1997: 87). Sven var en mycket aktiv 90-åring, vilket kan ses som att han fyllde sitt liv med så kallade meningsfulla distraktioner. Han verkade nöjd med sin tillvaro, men också upprörd över händelserna under kriget och sin egen del i dem. I min tolkning levde Sven såtillvida med två sidor av sig själv, en strategi som tillät honom att delvis lägga de negativa känslorna åt sidan. En liknande dubbelhet kan hittas i hans förhållningssätt då han berättade om fienden, människor som Sven i sig inte ville något illa, men som han inte desto mindre såg sig tvungen att döda. Ena stunden gjorde han

som soldat allt för att eliminera sina fiender, men i den andra var de medmänniskor han inte hade något emot att dela tält och cigaretter med. Distanseringen till dödandet och människorna på fiendesidan var en central copingstrategi under krigstiden och är det ännu idag, något som märks bland annat i Svens sätt att undvika det konkreta ordet ”döda” och i att han var glad över han faktiskt aldrig sett hur någon han skjutit på träffats. I hans berättande fungerade också humor i form av underdrifter som en form av distansering till krigets verklighet.

Då jag intervjuade Sven ägnade han mycket tid åt att tala om hur han ville hedra sina stupade kamrater med en minnesplatta i Bromarvskärgård. Sven sade att han ville ”unna” sina goda kamrater något, vilket jag tolkar som en form av botgöring, Svens symboliska återbetalning till de som stupade. Till saken hör att kriget på Bromarvavsnittet enligt Sven sköts illa och oansvarigt och därför inte fått den uppmärksamhet det förtjänar. En historik skulle delvis råda bot på det problemet och fungera som ett alternativt minnesmärke för Sven och hans kamrater. Sven hade således en god orsak att vilja bli intervjuad, även om det inte alltid var lätt för honom att tala om sina minnen. En del av ansvaret jag uppfattade att Sven kände mot sina stupade kamrater och deras minne låg nu på mig som förvaltare av det han sagt. Sven framställde sin sak som om den var något större än bara han själv, något som också det omgivande samhället borde vara intresserat av och något jag som intervjuare borde föra vidare till en större publik. Han och hans kamrater hade inte blivit ihågkomna så som han ansåg att de borde ha blivit, och hade alltså inte heller införlivats i meningsbygget där de som stupat anses ha dött en meningsfull död i den fosterländska frihetens namn. Svens strävanden att uppmärksamma kriget i Bromarv var coping på flera plan, både en form av återbetalning för sin överlevnad och ett sökande efter mening för sina kamraters död.

I intervjun talade Sven inte bara till mig, utan genom mig talade han även till historikens alla potentiella läsare. Genom intervjun kunde denna tredje part⁸ i mötet mellan mig och Sven bli medveten om vad som hänt i Bromarv, minnas det och kanske ge sitt stöd för ett minnesmärke på Käringsholmarna. Svens diskussion med den tredje parten var ändå en svår balansgång mellan att vilja och inte vilja berätta. Till exempel anförtrorde han mig berättelsen om det oetiska befälet, men sade samtidigt att den ”inte nödvändigtvis behöver föras vidare.” Sven ville belysa Bromarvfronten som ett ställe där mycket sköts illa och onödigt många fått sätta livet till, men samtidigt ville han inte skaka om bilden av en rakryggad finländsk armé. Sven var fångad i ett dilemma, i vilket det känsloladdade personliga ställdes mot det lika meningsfyllda nationella.

Jag vill placera in intervjun som helhet i Svens pågående copingarbete, eftersom den kan ses som ett verktyg med vilket han söker bekräftelse för sina krigsupplevelser och därigenom även en mening med dem. Planerna på det fysiska minnesmärket hade för tillfället strandat, men genom intervjuns och historikens alternativa kanal kunde Sven fortsätta sin strävan att uppmärksamma kriget i Bromarv.

NOTER

- 1 Uppdragsgivaren var Rilaxmonumentets traditionsförening r.f., en lokalhistorisk förening i Bromarv. Historikern *Kriget var inpå oss. Bromarf som gränzon och krigsområde 1940-1941* gavs ut 2010.
- 2 Också inom kulturanalysen är kontrastering en bärande tanke. Ett begrepp franträder tydligare om det jämförs med sin motsats. Se till exempel Ehn & Löfgrens *Kulturanalys* (2001).
- 3 Enligt avståndsmätning på Lantmäteriverkets karttjänst. (<http://kansalaisen.karttapaikka.fi/kartanhaku/osoitehaku.html?map.x=366&map.y=559&cx=3260345&cy=6694161&scale=800000&tool=mitta&styles=normal&lang=FI&tool=mitta.16.1.2009>)
- 4 Karnevalen handlar enligt Sven-Erik Klinkmann ”om en typ av beteende som stred mot de gällande normerna i samhället, men denna motstridighet mot samhällets etablerade normer är i sig normativt för karnevalen.” (Klinkmann 1999: 39) Begreppet ”karnevalistisk” myntades ursprungligen av litteraturvetaren Michail

- Bachtin. Se till exempel Bachtins *Rabelais och skratets historia* (1986).
- 5 Tidigt på morgonen den 10.7.1941 anföll sovjetiskt artilleri, marktrupper och flygvapen den finländska styrkan på Horsö och tvingade den att retirera. Av 91 finländska soldater på ön avhämtades tio med båt medan 42 tog sig simmande därifrån. Resten stupade eller försvann. (Nyström 1984)
- 6 Michael Frisch är kritisk till att helt överlämna bilden av ett krig till dem som var med om det, något han kallar ”the hegemony of actual experience”. Den som själv varit med om ett krig är naturligtvis expert på sina egna upplevelser av det, men det betyder inte att hans eller hennes övriga uppfattningar om krigshändelserna automatiskt måste värderas högre än uppfattningarna hos dem som inte var med. (Frisch 1990: 175–176)
- 7 Se till exempel Makkonen (2008: 154) och Pripp (1999: 43) för diskussioner om den tredje parten i en intervju.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

- Åbo: Åbo Akademi
Folkloristiska arkivet vid Åbo Akademi:
IF mgt 2008/61
- Holmqvist, Carolina 2009. *Möten. En intervjuares reflektioner kring tre intervjupersoners berättande om krig*. Avhandling pro gradu. Åbo: Åbo Akademi.
- Strandén, Sofie 2008: ”The narrator figure. The interviewee as an anonymised Construction.” Artikeln presenterades på konferensen Oral History and Ethics som ordnades av SKS i Helsingfors 3–4 december 2008.

Tryckta källor och litteratur

- Ahmed, Sara 2004. *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bachtin, Michail 1986. *Rabelais och skratets historia. François Rabelais' verk och den folkliga kulturen under medeltiden och renässansen*. Övers. Lars Fyhr. Uddevalla: Anthropos.
- Brunila, Kai 2000a. Mellankrigsperioden. I: *Finland i krig. 2. delen, 1940–1944*. Red. Henrik Ekberg. Esbo: Schildt, 13–34.
- 2000b Fortsättningskrigets anfallsskede. I: *Finland i krig. 2. delen, 1940 – 1944*. Red. Henrik Ekberg. Esbo: Schildt, 61–140.
- Frisch, Michael 1990. *A shared authority. Essays on the craft and meaning of oral and public history*. Albany: State university of New York Press.
- Fägerborg, Eva 1999: Intervjuer. I: *Etnologiskt fältarbete*. Red. Lars Kaijser & Magnus Öhlander. Lund: Studentlitteratur, 55–72.
- Gustafsson, Ylva 2007. Kropp och förståelse. I: *Känslornas koreografi. Reflektioner kring känsla och förståelse i kulturforskning*. Red. Lena Marander-Eklund & Ruth Illman. Hedemora: Gidlund, 45–59.

- Heinonen, Kati 2008. Tunne arkistonauhalla – äänensävvyjä ja aukkoja. I: *Ääniä arkistosta. Haastattelut ja tulkinta*. Red. Outi Fingerroos & Tuulikki Kurki. Helsinki: SKS, 234–260.
- Kivimäki, Ville 2006. Sotilaan työ, siviilin taakka. ”Vihollisen tuhoamisen” dynamikasta, kokemuksesta ja muistosta. I: *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa*. Red. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki. Helsinki ; Jyväskylä: Minerva, 191–208.
- Klein, Barbro 1990: Transkribering är en analytisk akt. I: *Rig 2*, 41–66.
- Klinkmann, Sven-Erik 1998. *Elvis Presley – den karnevalistiske kungen*. Åbo: Åbo Akademi.
- Kristensson Ugglå, Bengt 2007. Kritik – känsla – självkritik. I: *Känslornas koreografi. Reflektioner kring känsla och förståelse i kulturforskning*. Red. Lena Marander-Eklund & Ruth Illman. Hedemora: Gidlund, 13–30.
- Kronqvist, Camilla 2007. Känslors betydelse för vår förståelse av oss själva och världen. I: *Känslornas koreografi. Reflektioner kring känsla och förståelse i kulturforskning*. Red. Lena Marander-Eklund & Ruth Illman. Hedemora: Gidlund, 31–44.
- Kvale, Steinar 1997. *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Övers. Sven-Erik Torhell. Lund: Studentlitteratur.
- Makkonen, Elina 2008. Yliopiston neuvoteltu muisti. I: *Ääniä arkistosta. Haastattelut ja tulkinta*. Red. Outi Fingerroos & Tuulikki Kurki. Helsinki: SKS, 153–180.
- Marander-Eklund, Lena 2007. Berättelser och känslor. Det avslöjande och döljande skrattet. I: *Känslornas koreografi. Reflektioner kring känsla och förståelse i kulturforskning*. Red. Lena Marander-Eklund & Ruth Illman. Hedemora: Gidlund, 153–168.
- Meinander, Henrik 1999. *Finlands historia 4*. Esbo: Schildt.
- Nyström, Stig 1984. ”Krasnij Gangut”. Kort om och kring Hangöudd 1940-1941. Ekenäs: Ekenäs tryckeri.
- Pargament, Kenneth I. 1997. *The Psychology of Religion and Coping. Theory, Research, Practice*. New York: Guilford.
- Pripp, Oscar 1999. Reflektion och etik. I: *Etnologiskt fältarbete*. Red. Lars Kaijser & Magnus Öhlander. Lund: Studentlitteratur, 41–54.
- Sulamaa, Kaarle 2006. ”Himmetä ei muistot koskaan saa.” Veteraanien järjestäytyminen ja muutokset muistamisen mahdollisuuksissa. I: *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa*. Red. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki. Helsinki ; Jyväskylä: Minerva, 297–311.
- Weil, Simone 1961. *Personen och det heliga. Essäer och brev*. Urval och inl. Margit Abenius; övers. Karin Stolpe. Stockholm: Bonnier.
- Wenneberg, Søren Barlebo 2000. *Socialkonstruktivism. Positioner, problem och perspektiv*. Övers. Björn Nilsson. Malmö: Liber.

Elektroniska källor

- Avståndsmätning på Lantmäteriverkets karttjänst. Hämtat 16.1.2009. <http://kansalaisen.karttapaikka.fi/kartanhaku/osoitehaku.html?map.x=366&map.y=559&cx=3>

- 260345&cy=6694161&scale=800000&tool=mitta&style=normal&lang=FI&tool=mitta
- Bromarf. Text på Wättlax byråd r.f.s webbplats om Bromarv. Hämtat 26.1.2009. <http://www.bromarv.fi/historia.htm>
- Ekström Söderlund, Birgitta: Krigshändelser i Hangö på 1900-talet. Hämtat 20.1.2009. <http://www.hanko.fi/files/71/krig.pdf>
- Hautamäki, Airi & Coleman, Peter G.: Explanation for low prevalence of PTSD among older Finnish war veterans: social solidarity and continued significance given to wartime sufferings. I: *Aging & Mental Health*. May 2001, Vol. 5, Issue 2, 165-174. Hämtat 20.4.2009. <http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=4&hid=106&sid=bee7fec7-4b47-499f-863b-7fc37b87fcc5%40sessionmgr104#db=aph&AN=8540732>
- Holmila, Antero 2008. Jälleenrakentamisen narratiivit ja niiden muotoutumiset Suomen lehdistöissä 1944–1945. I: *Elore*, Vol.15, 2/2008. Hämtat 6.12.2009. http://www.elore.fi/arkisto/2_08/hol2_08.pdf
- Kraft, Robert N. 2004. Emotional Memory in Survivors of the Holocaust: A Qualitative Study of Oral Testimony. I: *Memory and Emotion*. Red. Daniel Reisberg & Paula Hertel. New York: Oxford University Press, 347–389. Hämtat 17.3.2009. <http://site.ebrary.com/lib/abo/doc-Detail.action?docID=10085293&p00=emotional%20memory>
- put up on an island were many of his comrades were killed. This turned out to be very important to him, especially as he felt his fallen comrades had been all but forgotten. This could be seen as a way of symbolically “paying back” to the dead, by keeping the memory of the battle alive. Sven attributes his own survival to luck – living or dying was out of his control. After the war he could fill his life with meaningful distractions from the guilt, such as raising a family and leading an otherwise active life.
- Secondly, there is the guilt of having killed. A way of coping with this is talking about the enemy dying in slightly humorous terms, something that Sven does. Furthermore, he says captured Soviet soldiers and Finns showed great camaraderie immediately after fighting each other. Offering your enemy a cigarette could be a way to show yourself and others that you actually didn't wish him any harm. Nowadays paying your respects at a Soviet memorial can serve the same purpose.
- A fact that complicates Sven's coping with the events in Bromarv is his view of the battles there as largely unnecessary and meaningless bloodshed. This, added to the Finnish poor success in the war in Bromarv, has meant Sven's fallen comrades have not received the respect he feels they deserve. Ultimately one can therefore regard the interview itself as a form of coping; an attempt to spread the story of what happened in Bromarv and to perpetuate the memory of those who died there.

SUMMARY

To live with the memory. Coping in a veteran's narrative of the war in Bromarv

The basis for this article is my interview with a Finnish veteran of the Second World War, in which he tells of his experiences fighting the Soviet Union in the Bromarv archipelago in 1941. The interview with Sven, as he is called in the article, was originally done as part of the background research for a history of the war in the region. However, during the interview it became clear the war and the traumatic memories associated with it were still very much a part of Sven's everyday life. This led me to study how Sven copes and has coped with these negative emotions. How has Sven managed to live a normal and productive life in spite of them?

By coping is meant a person's way of handling stressful situations, from small problems to great adversities. My reasoning concerning coping in Sven's narrative is based on my interpretation of what is taking place “below the surface” of the interview. Sven does not talk explicitly about coping, but coping is something I nevertheless read into his narrative. I do not claim to be able to represent Sven as he “really” is, but as a person filtered through my consciousness.

In my interpretation, Sven's main concerns were and are coping with guilt. Firstly, there is the guilt of having survived. One of Sven's favourite topics during the interview was his plan to arrange for a memorial plaque to be